

Виховний вплив сім'ї на формування чесності у дітей

Л. О. Котлова

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна;

Corresponding author. E-mail: kotlova.lo@i.ua

Paper received 04.09.19; Accepted for publication 20.09.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-203VII83-15>

Анотація. У статті проаналізовано проблему виховного впливу сім'ї на формування чесності у дітей. Сім'я в житті дитини посідає перше місце і в якості унікального в своєму роді інституту виховання, і в якості головного об'єкта для наслідування, і в якості авторитету практично з усіх питань. У сім'ї дитина проводить більше часу, ніж в школі і на вулиці, вона для нього є єдиним притулком, і його надією та опорою в житті, в ній закладаються основи особистості й характеру дитини. Але сім'я може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на його виховання. Чесність проявляється в правдивості, принципності, вірності прийнятним зобов'язанням, щирості перед іншими та самим собою по відношенню до тих мотивів, якими людина керується. Перед психолого-педагогічною наукою стоять завдання визначення оптимальних умов для особистісного розвитку дітей, в тому числі й активізації психологічних механізмів, щодо свідомого прийняття ними моральних норм, трансформації їх в ефективний регулятор поведінки, міжособистісних стосунків з іншими людьми. Якщо батьки не звертають уваги на формування у дитини правильних моральних уявлень і не спрямовують її поведінку, дитина може вдаватися і до нечесних вчинків. Спочатку ця нечесна поведінка матиме випадковий характер, але поступово закріпиться і перейде в звичку. Представлено основні дослідження з вивчення чесності у дитячому віці, визначено фактори, які впливають на формування даної моральної якості особистості.

Ключові слова: моральні якості, правдивість, сімейне виховання, сім'я, чесність.

Постановка наукової проблеми та її визначення.

Сучасне суспільство висуває нові вимоги до розвитку у молодого покоління таких рис, як гуманність, чесність, працьовитість, діловитість, старанність, конкурентність тощо. Проте, у кризових умовах, у зв'язку із зростанням бездуховності, нівелюванням цінностей людського життя, загостренням питань суспільного та сімейного виховання у нашій державі актуалізується проблема чесною особистості, яка на сьогодні залишається не вирішеною. Її розв'язання можливе завдяки створенню гнучкої системи виховання дітей та молоді, яка б враховувала запити сучасності часу і водночас задовольняла й інтереси соціуму.

У наш час не існує не тільки єдиних уявлень про чесність, а й будь-яких фундаментальних досліджень цього феномена. Можна лише знайти звернення до пов'язаних з чесністю таких явищ, як щирість і неправда, правдивість і брехня. Так, у вітчизняній науці обґрунтовувалася правдивість як риса характеру, що визначає прагнення суб'єкта висловлювати тільки те, що він вважає правдою. Чесність – характеристика вчинків окремої особистості по відношенню до інших, основою є дотримання суспільних норм і правил, тому чесність – це індивідуальний прояв совісті в міжособистісних стосунках. Чесність є основою довіри людей один до одного.

Дослідники (Апресян, 2019; Бех, 2008; Булах 2016; Котлова, 2018) підкреслюють важливість такої якості особистості як чесність у молодого покоління.

Мета та завдання статті полягають у теоретичному аналізі дослідження проблеми впливу сім'ї на виховання чесності у дітей.

Методи аналізу синтезу та узагальнення будуть застосовані щодо психолого-педагогічних праць, у яких розглянуто аспекти виховного впливу сім'ї на формування такої моральної якості дитини як чесність.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В педагогіці вихованню чесною поведінки дитини приділяють зна-

чне місце і основну відповідальність за це покладають на батьків. Так, А. Макаренко (Макаренко, 1980) зазначає, що чесність не падає з неба, вона виховується в сім'ї. В сім'ї можна виховати і безчесність: все залежить від методу виховання батьків. На питання, що таке чесність, педагог дає відповідь, що чесність є відкрите, щире ставлення, а нечесність це таємне, приховане ставлення. У своїй праці «Лекції про виховання дітей» А.Макаренко (Макаренко, 1980) наводить такий приклад, якщо дитина хоче яблуко і відкрито це заявляє, то це буде чесно. Якщо вона це бажання залишає прихованим, але не відмовляється від яблука, а намагається взяти його, щоб ніхто не бачив, це вже буде нечесно. Коли матір дає дитині це яблуко таємно від інших дітей, припустимо, навіть чужих, вона вже виховує в дитині таємне ставлення до речей, відповідно, виховує нечесність. Однак, великий педагог зазначає, що лише в більш старшому віці дитина повинна навчитися розрізняти корисний секрет, тобто те, що потрібно приховувати від ворогів недругів, або те, що взагалі повинно складати особисте переживання кожної людини.

На думку А. Макаренка (Макаренко, 1980) саме батьки мають уважно слідкувати за розвитком чесності у дитини. Вони нічого не повинні навмисно ховати від дитини, але мають привчати дитину нічого не брати без дозволу, навіть, якщо це лежить на видному місці, або не закриті.

Якщо дитині батьки дали доручення що-небудь купити, обов'язково вони мають перевіряти покупки і здачу, і мають це робити до тих пір, доки у дитини не виробиться тверде правило чесності. Але тут варто зауважити, що А. Макаренко (Макаренко, 1960) наголошує на тому, що таку перевірку потрібно робити дуже делікатно, щоб дитина не подумала, що ви її в чомусь підозрюєте.

У даній праці наголошується, що чесність потрібно виховувати з раннього віку, якщо до п'яти років цю справу запустили, то буде дуже важко виправити

запущене. Поступово настає примирення дитячого «Я» зі своїм надуманим ворогом. Дитина починає розуміти обгрунтованість, так би мовити, законність моральних вимог і згодом підпорядковується їм. У цьому, очевидно, й полягає сутність морального досвіду. В процесі набуття цього досвіду відбувається поступовий перехід дитини від точки зору «своєї волі», вузького егоїзму, до точки зору суспільства. Стаючи совісною, дитина, розвиває в собі вищу форму соціального «Я», відчуваючи свій новий зв'язок з навколишнім соціальним світом.

Зрівноваження, примирення нашого «Я» з обов'язком призводить до більш високого етапу совісті – любов до добра, добродітності та чесності. Людина, яка вийшла на цей етап, вже відчуває внутрішню потребу в доброті, чесності, правдивості, які вона реалізує під впливом голосу внутрішнього «Я», голосу совісті.

Чесні, благородні вчинки наших дітей, прагнення зробити все, що в їх силах, на користь і на допомогу іншим часто, як в дзеркалі, відбивають обличчя їх батьків. Дитина, на думку Т. Рубцової (Рубцова, 1963), виховується чесною і правдивою там, де це вважається обов'язком батьків.

Проте не завжди батьки вважають за свій обов'язок виховати у дитини чесність і правдивість. Спостерігаючи у дитини прояви нечесності й інших негативних якостей, батьки часто звинувачують в цьому товаришів, від яких, на їх думку, дитина «навчилася» поводити себе негативно, школу, вчителів, які «прогледіли» формування у дитини аморальної звички. Іноді, заспокоюючи себе самих, вони навіть доводять, що нечесність дитина успадкувала від когось із рідних, що вона народилася такою і нічого вже не вдієш.

На нашу думку, дитина правильно виховується при планомірному і систематичному впливі на неї в родині, в школі. Виховання чесності і правдивості дитини варто розпочинати, коли діти ще зовсім малі. Навіть поведінка дитини 3-4- років, як зазначає Г. Костюк (Костюк, 1956), може свідчити про те, чи важить для неї щось її слово, чи хоче вона бути чесною. Усвідомивши з допомогою дорослих, що казати правду – це добре, а казати неправду – погано, дитина стає відвертою, не вдається до брехні.

В даний час деякі батьки свідомо відкладають виховання чесності на пізніше, вважаючи, що поки дитина маленька, вона сама по собі чесна. Дійсно, маленька дитина ще не має цих рис характеру, вона діє, як того вимагають дорослі, але виконуючи певні дії і одержуючи від дорослих позитивну чи негативну оцінку своїх дій дізнається, схвалюється, а що вважається поганим.

Як результат цього у неї формуються перші моральні уявлення, вона переживає задоволення, виконуючи те, що вважається добрим, і почуття вини, якщо її вчинок засуджують. Так з'являються у дитини перші етичні норми поведінки і формуються пов'язані з цим моральні переживання. Якщо батьки не звертають уваги на формування у дитини правильних моральних уявлень і не спрямовують її поведінку, дитина може вдаватися і до нечесних вчинків. Спочатку ця нечесна поведінка матиме випадковий характер, але поступово закріпиться і перейде в звичку. У ранньому дитин-

стві діти не роблять нечесних вчинків, тому, що у них не має спокус збрехати, а з часом стає більше спокус і складних ситуацій, які вимагають від них робити вибір.

Помилки деяких батьків у вихованні чесності і правдивості в дітей пояснюються тим, що вони не знають, як це треба робити. Не існує якихось спеціальних заходів, за допомогою яких дитину виховують чесною й правдивою. Варто допомогти дитині усвідомити, в чому полягають чесні і правдиві вчинки людини, що сором, почуття власної гідності, совість не дозволяють їй бути нечесною. Дуже важливо, щоб дитина не тільки знала, як поводитись у тому чи іншому випадку, а й безпосередньо діяла відповідно до своїх знань (Котлова, 2019).

Батьки впливають на формування особистості, рис характеру дитини з її раннього віку. Цей вплив зумовлюється не лише тим, що батьки кажуть своїм дітям, чого від них вимагають, а й тим, який приклад вони подають самі, яка їх власна поведінка, чи правильно організовано життя дитини. Дотримання основних психологічних прийомів дасть можливість сформува-ти у дитини чесність як рису характеру: 1. Правильна організація життя дітей в сім'ї. 2. Послідовність і тактовність у вимогах до дітей. 3. Роз'яснення дітям суті чесності і правдивості. 4. Поєднання довіри до дітей з контролем за їх поведінкою. 5. Стимулювання дітей до виправлення своєї поведінки (Рубцова, 1963).

Розглянемо більш детально запропоновані прийоми. Так, правильна організація життя дітей в сім'ї передбачає те, що велике значення у вихованні дитини має стиль життя сім'ї, взаємовідносини між її членами, поведінка кожного з них, їх ставлення до своїх обов'язків, яким авторитетом користуються вони у дітей. Можемо спостерігати, що в одних сім'ях діти виконують вимоги батьків, тоді як в інших цього не вдається досягти навіть жорсткими покараннями.

Дитина іноді вдається до нечесних вчинків, наслідуючи приклад своїх батьків. Діти – дзеркало морального обличчя батьків. Слід зазначити, що чесну поведінку батьків навіть маленька дитина наслідує здебільшого свідомо. Хибно роблять батьки, які не залучають дитину до участі в сімейному житті, до виконання певних обов'язків. Саме внаслідок правильної організації життя дитини у неї розвивається почуття відповідальності, власної гідності, які значно сприяють формуванню у неї чесності і правдивості. Неправильно роблять батьки, які оберігають дитину від праці, мотивуючи це тим, що вона ще мала, що праця для неї нецікава. Не слід вважати, що дитина має виконувати лише надто цікаву для неї роботу. Організуючи життя дитини, батьки допомагають їй усвідомити певні моральні норми, спрямовують її поведінку у потрібному напрямі. При цьому слід враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини. Потрібно враховувати, що в формуванні у чесності і правдивості, як і у формуванні особистості в цілому, відіграють моральні почуття.

Послідовність і тактовність у вимогах до дітей. Ставлячи конкретні вимоги до дитини, відповідно оцінюючи її вчинки, батьки тим самим сприяють формуванню у неї чесності і правдивості. Вимоги батьків щодо поведінки лише тоді роблять виховний

вплив, коли дитина приймає їх і керується ними в своїй поведінці, бо сама хоче бути кращою. Якщо дитина виконує волю батьків лише тому, що боїться покарання, то це рідко дає бажані наслідки. Побачивши, що покарання можна уникнути, дитина знову вдається до нечесних вчинків.

Вимоги батьків набувають дійового характеру, коли впливають на розум, почуття, волю дитини. Навіть маленька дитина повинна усвідомити, чого від неї вимагають, за що на неї сердяться, чому її вчинок оцінюється як нечесний, як в даному випадку треба було поводитися, щоб зробити чесно. Дитина має пережити свої вчинки як позитивні, так і негативні (Костюк, 1956).

Важливе значення має зміст вимог батьків, їх послідовність і навіть форма, в якій ставляться ці вимоги. Дитина тільки тоді приймає вимоги батьків, коли вона вважає їх справедливими. Вимоги, які дитина вважає «несправедливими», вона часто взагалі не хоче виконувати. Роз'яснення дітям суті чесності і правдивості. Роз'яснювати дітям, яка поведінка людини вважається чесною, а яку засуджують як нечесну, потрібно тактовно, дохідливо і переконливо. Батьки мають розуміти, що діти різного віку розуміють суть життєвих явищ, оцінюють нечесні вчинки по-різному. Завдання батьків – сприяти формуванню у своїх дітей правильних понять про моральні риси людини, зокрема таких як чесність та правдивість. Про наявність у дитини переконань можна говорити тоді, коли дитина, знаючи про особливості прояву певної риси характеру людини, діє відповідним чином.

Поєднання довіри до дітей з контролем за їх поведінкою. Дитина може знати, у чому полягають нечесні вчинки, засуджувати прояви нечесності в інших людей і навіть у самої себе і в той же час не керуватися цими знаннями в своїй поведінці. Адже, щоб не збрехати, не зробити нечесного вчинку, дитині часто доводиться докласти багато зусиль, переборюючи себе, примусити зробити так, а не інакше. Діти переживають почуття задоволення, радості, коли виявляється, що вони виправдали довір'я, проявили чесність. Глибоке переживання дитиною втрати довір'я внаслідок її нечесних вчинків може призвести до корінного зламу в її поведінці. Проте несправедлива підозра і недовір'я ображають дитину, примушують її пережи-

вати почуття сорому, коли вона зовсім не винна, і тому принижують її почуття власної гідності (Котлова & Котловий, 2018).

Особливо гостро переживають недовір'я і підозру підлітки. Часто грубість підлітка, конфлікти, які виникають в сім'ї, пояснюються його ображенням самолюбством. Даючи слово, дитина здебільшого щиро хоче його додержати і часто не дотримує тільки тому, що забуває про це або не може перебороти труднощі. Тим часом і дитина часто переживає, що, недодержавши свого чесного слова, вона втрачає довір'я. Діти іноді дають чесне слово, не подумавши як слід, чи зможуть вони його додержати, не врахувавши своїх сил. Тому варто пояснити їм, що перш ніж дати слово, треба зважити свої сили, подумати над тим, чи зможеш його додержати. Не слід зловживати обіцянками дитини, але, якщо дитина зобов'язалась щось зробити, то треба їх час від часу нагадувати про цю обіцянку.

Стимулювання дітей до виправлення своєї поведінки. Дуже важливою є реакція батьків на прояви нечесності, і те, як саме в тій чи іншій ситуації батьки спрямовують дитину на виправлення своєї поведінки. На думку К.Ушинського, формування звички – тривалий процес, неважко було б позбутися шкідливої звички говорити або діяти нечесно, якби для її викорінення досить було енергійного зусилля. Ця звичка встановлювалась потроху певний час і викорінюється також після тривалої боротьби з нею (Ушинський, 1974).

Висновки. Таким чином, слід враховувати, що причини нечесної поведінки бувають різні. Тому, застосовуючи ті чи інші засоби впливу, варто проаналізувати, чим саме викликаний цей вчинок. Адже окремі вчинки часто не свідчать про чесність чи нечесність, потрібно враховувати мотиви дитини. Дорікання батьків за нечесний вчинок не повинно підривати у дитини віру в себе, в можливість повернення втраченого довір'я.

У сім'ї повинна бути однакова реакція на вчинки дитини. І батько, і мати, й інші члени сім'ї однаково мають засуджувати погані вчинки і пишатися доброю поведінкою дитини. Якщо реакція батьків на поведінку дитини неоднакова, то вона не робить потрібного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк, Г. (1956). Некоторые вопросы взаимосвязи воспитания и развития личности. *Вопросы психологи*, 5, 3-14.
2. Котлова, Л. (2018). Теоретико-методологічні засади дослідження чесності в дитячому віці *Scientific Researches. International periodic scientific journal*, 3, 20-29.
3. Котлова, Л., & Котловий, С. (2018). Проблема чесності особистості в XXI столітті. *Освіта XXI століття: проблеми гуманізації, гуманітаризації та патріотизму в контексті євроінтеграційних процесів. Тези доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 грудня 2018, Житомир, 106-109.*
4. Макаренко, А. (1980). *Книга для батьків*. Київ: Рад. школа, 285-290.
5. Макаренко, А. (1988). *Книга для родителів*. Москва: Педагогика.
6. Рубцова, Т. (1963). *Виховання чесності і правдивості в дітей у сім'ї*. Київ: «Радянська школа».
7. Ушинський, К. (1974). *Про сімейне виховання*. К.: Радянська школа.

REFERENCES

1. Kostyuk, H. (1956). Nekotorye voprosy vzaymosvyazu vospytanyya u razvytyya lychnosty. *Voprosy psykholohy*, 5, 3-14.
2. Kotlova, L. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya chesnosti v dytyachomu vitsi *Scientific Researches. Interna-tional periodic scientific journal*, 3, 20-29.
3. Kotlova, L., & Kotlovyy, S. (2018). Problema chesnosti osobystosti v KHKHI stolitti. *Osvita KHKHI stolittya: problemu humanizatsiyi, humanitaryzatsiyi ta patriotyizmu v konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv. Tezy dopovidey I Vseukrayins'koyi nau-kovo-praktychnoyi konferentsiyi, 12 hrkdnya 2018, Zhytomyr, 106-109.*

4. Makarenko, A. (1980). Knyha dlya bat'kiv. Kyiv: Rad. shkola, 285-290.
5. Makarenko, A. (1988). Knyha dlya rodyteley. Moskva: Pedagogika.
6. Rubtsova, T. (1963). Vychovannya chesnosti i pravdyvosti v ditey u sim'yi. Kyiv: «Radyans'ka shkola».
7. Ushyns'kyi, K. (1974). Pro simeyne vychovannya. K.: Radyans'ka shkola.

The educational influence of the family on the formation of honesty in children

L. O. Kotlova

The paper deals with the topic of the educational influence of the family on the formation of honesty in children. The family in the life of the child holds the first place both as a unique institute of upbringing, as the main object for imitation, and as an authority for almost all issues. The child spends more time in the family than at school and on the street, it is the only shelter for him, and his hope and support in life, it lays the foundations for the development of the child's personality and character. Family can have the greatest positive, but also the greatest negative impact on a child's development. Honesty is manifested in the truthfulness, the principle, the loyalty to the undertaken obligation, the sincerity before others and ourselves in relation to the motives, which are guided by the person. The task of psychological and pedagogical science is to determine the optimal conditions for the personal development of children, including the activation of psychological mechanisms, the conscious acceptance of moral standards, their transformation into an effective regulator of behavior, interpersonal relationships with other people. Nowadays, some parents deliberately delay the upbringing of honesty until later, believing that while the baby is small, it is honest in itself. Indeed, a young child does not yet have these personality traits; he or she acts as the adult requires, but when he or she performs certain actions and receives a positive or negative evaluation of his or her actions, he / she learns and approves what is considered bad. If the parents do not pay attention to the formation of the correct moral ideas in the child and do not direct its behavior, the child may resort to dishonest actions. Initially, this dishonest behavior will be random, but it will gradually become entrenched and become a habit. As a result, her first moral ideas are formed, she experiences pleasure in doing what is considered good and feelings of guilt if she is condemned. This is how the first ethical behaviors emerge in a child and the associated moral experiences are formed. The basic researches on the study of honesty in childhood are presented, the factors that influence the formation of a given moral personality quality are identified.

Keywords: *moral qualities, truthfulness, family education, family, honesty.*